

# مدارس الاحکام

فی معرفۃ الحلال و الاحرام

بحث تجارت

از فقیہ اہل بیت (علیہم السلام) میرزا علی رضا بن محمد ابراہیم بن عزیز اللہ

«میرزا علی رضا نودی»

سید محمد مهدی صابر

تحقیق و تعلیق و باز نویسی

سر شناسه: میرزا علیرضا یزدی

عنوان و نام پدید آور: مدارس الاحکام فی معرفة الحلال و الحرام: مبحث تجارت/تالیف

میرزا علیرضا بن محمد ابراهیم بن عزیز الله «میرزا علیرضا یزدی»:

تحقیق و تعلیق و بازنویسی سید محمد مهدی صابر

مشخصات نشر: یزد: نیکوروش، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۲۸۹ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۵۲-۱۸-۵

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: عربی.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۷۷-۲۸۵؛ همچنین به صورت زیر نویس

موضوع: بازرگانی (فقه)

شناسه افزوده: صابر، سید محمد مهدی، ۱۳۶۷

رده بندی کنگره: BP۱۹۰/م۹م۴ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۷۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۲۳۱۸۸۳

مدارس الاحکام فی معرفة الحلال و الحرام

کتاب التجارة

مؤلف: میرزا علیرضا یزدی

تحقیق و تعلیق و بازنویسی: سید محمد مهدی صابر

mahdisaber@ut.ac.ir

چاپ: عترت قم/نوبت چاپ: اول/تابستان ۱۳۹۲

طراحی جلد: سید محمد صابر

شمارگان: ۱۰۰۰/قیمت: ۲۵۰۰ تومان

انتشارات نیکوروش

یزد- ابتدای خیابان امام خمینی (ره) تلفن: ۶۲۴۴۶۹۹



|     |                          |
|-----|--------------------------|
| ١١٢ | تتمة                     |
| ١١٢ | الاولى                   |
| ١١٣ | الثانية                  |
| ١١٤ | الثالثة                  |
| ١١٥ | الرابعة                  |
| ١١٦ | الخامسة                  |
| ١١٨ | الفرعان                  |
| ١١٨ | خيار التدليس             |
| ١٢٠ | خيار العيب               |
| ١٢٨ | خيار تبعض الصفقة         |
| ١٢٨ | خيار الشركة              |
| ١٢٩ | خيار التفليس             |
| ١٢٩ | خيار الاشتراط            |
| ١٣٢ | مدرس فى انواع البيع      |
| ١٤٥ | مدرس فيما يدخل فى المبيع |
| ١٥٢ | مدرس فى التسليم و القبض  |
| ١٥٦ | الفرع الاول              |
| ١٥٦ | الفرع الثانى             |
| ١٥٦ | الفرع الثالث             |
| ١٥٧ | الفرع الرابع             |
| ١٦١ | الفرع الخامس             |
| ١٦١ | الفرع السادس             |
| ١٦٢ | الفرع السابع             |
| ١٦٢ | الفرع الثامن             |
| ١٦٣ | الفرع التاسع             |

|     |                     |
|-----|---------------------|
| ١٦٤ | الفرع العاشر        |
| ١٦٥ | مدرس فى الربوا      |
| ١٧٧ | القسمه              |
| ١٧٧ | التخلص من الربا     |
| ١٨١ | مدرس فى الصرف       |
| ١٨٩ | المسأله الاولى      |
| ١٨٩ | المسأله الثانيه     |
| ١٩٠ | المسأله الثالثه     |
| ١٩٠ | المسأله الرابعه     |
| ١٩٠ | المسأله الخامسه     |
| ١٩٠ | المسأله السادسه     |
| ١٩٣ | المسأله السابعه     |
| ١٩٤ | المسأله الثامنه     |
| ١٩٤ | المسأله التاسعه     |
| ١٩٤ | المسأله العاشره     |
| ١٩٥ | مدرس فى بيع الثمار  |
| ٢١٦ | مدرس فى بيع الحيوان |
| ٢٢٨ | اللاحقه الاولى      |
| ٢٣٣ | اللاحقه الثانيه     |
| ٢٣٣ | اللاحقه الثالثه     |
| ٢٣٩ | اللاحقه الرابعه     |
| ٢٤٢ | اللاحقه الخامسه     |
| ٢٤٦ | اللاحقه السادسه     |
| ٢٤٨ | اللاحقه السابعه     |
| ٢٥٠ | اللاحقه الثامنه     |

|     |                     |
|-----|---------------------|
| ٢٥٢ | اللاحقة التاسعة     |
| ٢٥٤ | اللاحقة العاشرة     |
| ٢٥٧ | مدرس فى السلف       |
| ٢٦٥ | مدرس فى احكام السلف |
| ٢٦٥ | الاول               |
| ٢٦٦ | الثانى              |
| ٢٦٧ | الثالث              |
| ٢٦٧ | الرابع              |
| ٢٦٧ | الخامس              |
| ٢٦٨ | السادس              |
| ٢٦٨ | السابع              |
| ٢٧١ | الثامن              |
| ٢٧٢ | التاسع              |
| ٢٧٤ | مدرس فى الاقالة     |
| ٢٧٧ | منايع تحقيق         |
| ٢٨٦ | پيوست شماره يك      |

## مقدمه

کتاب خطی یکی از مهم ترین پستوانه‌های فرهنگی یک ملت است. کتب خطی را، می‌توان به گونه‌های مختلفی تقسیم بندی کرد، یکی از این شیوه‌ها، تقسیم بندی این نسخه‌های ارزشمند به کتاب‌های چاپ شده و مورد بررسی قرار گرفته، و کتاب‌هایی که در مخزن‌های «کتب خطی» کتابخانه‌های مختلف وجود دارد و مورد بررسی قرار نگرفته و نام برخی از این کتاب‌ها تاکنون، حتی شنیده هم نشده است، و همچنین از تعدادی از این کتاب‌ها، تنها یکی یا دو جلد در دست است. به احتمال زیاد کتاب‌های خطی زیادی هستند که به سرگذشت فوق‌گرفتار شده‌اند. یکی از این کتاب‌های مذکور، که حتی نام و نشانی از آن در مجامع علمی شنیده نشده است. «مدارس الاحکام» و یا «مدارس الاحکام فی معرفة الحلال و الحرام» نام دارد. که در ۸ جلد و در مدت ۱۲ سال، توسط «میرزا علی رضا یزدی» تألیف شده است و هم‌اکنون در کتابخانه وزیری یزد نگه‌داری می‌شود.

## معرفی مؤلف

در قرن سیزدهم، فقهی به نام «میرزا علی رضا یزدی» فرزند محمد ابراهیم و نواده عزیز الله چیت ساز بعد از آنکه به درجه رفیع اجتهاد نائل می‌گردد و سمت قضاوت در شهر یزد را به دست می‌گیرد، شروع به تألیف کتابی در فقه استدلالی می‌کند. این کتاب همان‌طور که گفته شد، تألیف آن ۱۲ سال به طول می‌انجامد و در ۸ جلد گردآوری شده است و تمامی ابواب فقه را در بردارد، و مانند سایر کتاب‌های فقهی، از کتاب «الطهارة» شروع می‌گردد و به کتاب «الدیات» ختم می‌گردد. این مجتهد و مدرس که از بزرگان قضات یزد به شمار می‌رفته است<sup>۱</sup> علاوه بر این کتاب، دو کتاب دیگر نیز تألیف نموده است، البته مشروط به آن که «الضوابط» یا «ضوابط الفقہ» که در قواعد کلیدی فقهی نوشته شده است، کتابی مستقل در نظر گرفته نشود. حاج محمد ابراهیم، پدر حاج علیرضا، در سن چهل سالگی از شغل پدری خود دست کشید و به فراگیری علم رو آورد و به مقام بلندی از دانش دست یافت.

<sup>۱</sup>. سبحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۳، ص ۴۲۲. مؤسسه امام صادق علیه السلام، قم - ایران، اول، بی تا.

میرزا علی‌رضا که دانشمندی گرانمایه بود، نزد علماء و فقهای عصر خویش تلمذ نمود و در تحصیل و فراگیری علوم تلاش کرد تا اینکه به درجه اجتهاد نائل گردید. وی مدرسه‌ای در جنب مسجد جامع ملا - اسماعیل بنا کرد که خود در آن تدریس می‌نمود.<sup>۱</sup>

در توصیف مقام و منزلت صاحب ترجمه کافی است که مقداری از آنچه، میرزا محمد علی مدرس، در مقدمه‌ی کتاب خویش «هدایة القاصر الی مولاه محمد الباقر علیه السلام» که ترجمه‌ی بعضی از مجلدات عوالم العلوم است، در مورد ایشان نقل شود. خلاصه‌ی فرمایش ایشان این است:

«مجلدات عوالم العلوم که در اطراف عالم پراکنده بود با سعی و همت خاتم العلماء، استاد و مولای ما مرحوم میرزا علی‌رضا جمع آوری شد.»

مرحوم مدرس برای بیان این جمله، حاج میرزا علی‌رضا را با القاب فراوانی می‌ستاید که برخی از آنها چنین است:

«اعلی جناب و الاقناب، مدار الافاضل و الاقطاب، مالک رقاب اولی الالباب، بحر زخار علوم و معارف، سحاب امطار فیوض و عوارف، خلاصه‌ی دودمان عظمت و اجلال و نقاوه‌ی خاندان فضل و افضال، مفتاح خزائن علم و دانش، مصباح زجاجه‌ی بصیرت و بینش، سرچشمه‌ی ضلالت ماهرین، وارث علوم اولین و آخرین، مجمع البحرين حکمت و حکم رانی، ذوالریاستین ملکوت جسمانی و روحانی، تبیان فحوی آنک لعلی خلق عظیم، برهان دعوی فوق کل ذی علم علیم، شمس نهار الاستبصار و بدر البدور و الاقمار، التقمقام المغزار و الظمطام المغمار، ادریس فضاء التدریس و کلیم سیناء النوامیس و مسیح سماء التقدیس، خاتم العلماء و اعظم العظماء، المولی الاولی، الافخم الاکرم، الافضل الاکمل، الابرع الابرع، الاعلم الالعم، الاعرف الارفع، الاعلی الارضی، استادنا و مولانا، المیرزا علی‌رضا...»<sup>۲</sup>

تالیفات مؤلف

<sup>۱</sup>. مدرسی، سید جواد، نجوم السرد بذکر علماء یزد، ص ۳۶۴، اداره کتب فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد با همکاری انتشارات وصال، یزد - ایران، دوم، ۱۳۸۸ ه. ش.

<sup>۲</sup>. همان، ص ۳۶۵؛ سپهری اردکانی، علی، نگاهی به تاریخ اردکان، ج ۱، ص ۲۹۲، کانون کتاب ولی عصر (عج) اردکان با همکاری اداره کتب فرهنگ و ارشاد اسلامی یزد، یزد - ایران، دوم، ۱۳۶۴ ه. ش.

۱. مدارس الاحکام که موضوعش فقه استدلالی است و در الذریعة الی تصانیف الشیعة<sup>۱</sup> در شماره ۲۷۶۲ از آن نام برده و مختصری در مورد آن نوشته است. از این کتاب دو نسخه در کتابخانه‌ی وزیري موجود است که یکی از آنها کتابی قطور و تماماً پاکتویس شده است. و در آخر آن رساله‌ی «ضوابط الفقه» در قواعد کلیه‌ی فقهی نوشته شده است. در پایان این نسخه تقریظ مفصلی از کریم بن صالح بن عبدالغفار بن صالح کرمانی - از علمای کرمان - که در سال ۱۲۵۹ ق. به یزد آمده بود، نگاشته شده است. بخشی از تقریظ چنین است:

«کتابی از فقه به دستم رسید که گویا گردن بندهای مرواریدی بود بر گردن مهرویان گفتم: آفرین چه خوب شد که بهترین کتاب از بهترین نویسندگان به دستم آمد...»<sup>۲</sup>

۲. نقدالمبادی در اصول فقه. شیخ وافیه‌ی فاضل تونی که در سال ۱۲۳۳ ق. نوشته است. این کتاب در کتابخانه‌ی وزیري موجود است.

۳. معتمد الطالبین که در الذریعة در شماره ۴۶۶۵ از نام برده شده است.<sup>۳</sup> و مختصر تر از مدارس الاحکام است و آن را بعد از مدارس (در سال ۱۱۴۶ ق.)، در دو جلد با خط خود، نگاشته و در آن نوشته است: «هذا هو المجلد الثالث» شاید این گفته ناظر بر این امر است که ایشان «الضوابط» را کتابی مستقل در نظر گرفته‌اند.

در فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه‌ی وزیري یزد، از کتاب دیگری هم به نام «شرح حاشیة التهایب» ملاعبدالله به علی رضا یزدی نسبت داده شده که ظاهراً همین شخص صاحب ترجمه می‌باشد.<sup>۴</sup>

<sup>۱</sup>. رک: تهرانی، آقا بزرگ، الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۲۰، ص ۲۳۹، دار الاضواء، بیروت - لبنان، د. بی تا.

<sup>۲</sup>. اتانی کتاب من فقیه کانه قلاتد در فی نحور الکواعب

فقلت له اهلاً و سهلاً و مرحباً بخیر کتاب جاء من خیر کاتب

«القی الی هذا الکتاب المستطاب من المولی الذی صیت ذکانه فی الآفاق ... ابی المکارم و المعالم، الرّاضی بالقدر و الفضل، الحاج علیرضا سلّمه الله تعالی...». رک به: نجوم السرد، ص ۳۶۵.

<sup>۳</sup>. سیهری اردکانی، علی، نگاهی به تاریخ اردکان، ج ۱، ص ۲۹۲.

<sup>۴</sup>. رک: تهرانی، آقا بزرگ، الذریعة، ج ۲۱، ص ۲۱۳.

<sup>۵</sup>. مدرسی، سید جواد، نجوم السرد، ص ۳۶۸.

## فرزندان مؤلف

یکی از فرزندان ایشان، میرزا محمد باقر شریف<sup>۹</sup> صاحب کتاب «جامع الشواهد» است که دو نسخه‌ی پاکتویس شده‌ی این کتاب با خط مؤلف در کتابخانه‌ی وزیرى موجود است. همچنین فرزند محمد باقر، یعنی نواده میرزا علی رضا، به نام میرزا محمد تقی<sup>۱۰</sup>، نیز از فقهای عصر خویش و از شاگردان صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری بوده است و کتابی به نام مجموعه الهدایة دارد. همچنین فرزند دیگر میرزا محمد باقر، به نام میرزا محمد جعفر نیز از علمای عصر خویش بوده و فرزند میرزا محمد جعفر به نام میرزا علی نیز، اهل علم و محراب و منبر بوده است.

## میرزا محمد باقر بن علیرضا

ایشان با مرحوم صاحب جواهر، معاصر بوده و در ادبیات عرب مهارت زیادی داشت. اثر مشهور ایشان کتاب جامع الشواهد است که مکرر چاپ شده و طلاب علوم دینی از دیرباز از آن بهره برده و می‌برند. نکته‌ی شگفت‌آوری که در مقدمه‌ی این کتاب آمده است این است که آن مرحوم نخست کتاب مفصل‌تری به نام جامع الشواهد الکبری نوشته بودند که متأسفانه اینک در دسترس نیست و شاید از بین رفته باشد. وی اشعار آن کتاب را از شصت کتاب ادبی، جمع‌آوری کرده و به مناسبت مطلب، همه‌ی قصیده‌ای را که مشتمل بر بیت شاهد بوده، آورده است.

از دیگر کتاب‌های ایشان، کلام الملوک است در مواعظ، که مشتمل بر ۳۶ مجلس به عدد ایام سال و نیز می‌توان از، شرح التصریف، شرح العوامل، شرح الامثلة، شرح القطر و شرح الکافی نام برد. وی در مدرسه‌ی کنار مسجد ملا اسماعیل که ساخته‌ی پدرش میرزا علیرضا بود تدریس و در آن مسجد امامت می‌کرد. پس از درگذشت این عالم، پسرش میرزا محمد جعفر که مردی عالم، باعظ و مفسر بود، تدریس و امامت را بر عهده گرفت تا آن که در سال ۱۳۲۶ ق در گذشت.

میرزا محمد باقر مانند پدر و فرزندش، اندکی بیش از هفتاد سال زندگی کرد و مانند آن دو بزرگوار در بقعه‌ی آخوند ملا اسماعیل به خاک سپرده شد. از میرزا محمد جعفر فرزندی اهل منبر و محراب به نام

<sup>۹</sup>. رک: سبحانی، جعفر. موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۳، ص ۴۲۳.

<sup>۱۰</sup>. رک: همان، ج ۱۴، قسم ۲، ص ۱۰۰۰.

حاج میرزا علی به جا ماند که صاحب نجوم السرد نقل می کند که ایشان را دیده است و اضافه می کند که با مرگ حاج میرزا علی دامن دانش از این خاندان، برچیده شد.<sup>۱۱</sup>

### شاگردان مؤلف

از شاگردان ایشان می توان، آیت الله العظمی میرزا سید محمد علی مدرس یزدی قلعه کهنه ای را نام برد. ایشان مشهور به «مدرس»، «مدرس قلعه کهنه ای»، «مدرس اول»، «مدرس بزرگ» و «حیران یزدی» و متخلص به «حیران» و «وامق»، فرزند سید محمد و از نوادگان عالم برجسته، میر محمد صالح اردکانی، و از دانشمندان بزرگ و فقیهان بزرگ یزد در سده دوازدهم و سیزدهم قمری هستند.

وی اولین کسی بود که رسماً به تدریس در بقعه ی اسحاقیه<sup>۱۲</sup> پرداخت و به مدرس مشهور شد و همین اشتها و شخصیت جامع الاطراف او موجب شد تا بسیاری از علماء و سادات مدرسی که از نسل او می- باشند به این لقب باقی بمانند و سلسله مدرسه را پایه گذاری کرد.

یکی از امتیازات و کمالات مرحوم مدرس قدرت تنظیم خطبه های زیبا به زبان فارسی و عربی به گونه ای موزون و پر محتوا در کوتاه ترین زمان ممکن و گاه اربعالی بود و کم اتفاق می افتاد که خطبه ای را تکرار کند بلکه هر جمعه خطبه ای جدید را انشاء می نمود.

این خطبه ها که معمولاً به مناسبت اقامه نماز جمعه یا فوت افراد و شخصیت های موجه از مرحوم مدرس به مردم عرضه می گشت دارای نثری بدیع و طبعی سرشار و جلالی بی نظیر بود و با استقبال شدید مردم مواجه می شد به گونه ای که سالها پس از فوت ایشان، هنوز هم خطبای و واعظان شهر دارالعباده آنها را بر زبان می رانند و از شیرینی و جامعیت آنها، برای یکدیگر سخن می گویند.

صاحب جواهر با وجود آنکه هرگز او را ندیده بود، در ضمن اجازه ای که به فرزند آیت الله مدرس داد، از «مدرس» به بزرگی و نیکی یاد کرده و او را دانشمندی پارسا و سرآمد عالمان و محققان خوانده است. قسمتی از عین عبارت چنین است:

<sup>۱۱</sup> . مدرس، سید جواد، نجوم السرد، ص ۱۹۲.

<sup>۱۲</sup> . رک به: کریمی، علیرضا، دانشوران یزد، ص ۷۱، انتشارات بقیه العثره، قم- ایران، اول، ۱۳۹۰ ه. ش.

«العالم العامل و الفاضل الكامل، قدوه العلماء المحققين و زهره القضاء المدققين الميرزا محمد علی المدرس سلمه الله و ابقاه و زاد فی سؤده و علاه...»<sup>۱۲</sup>

#### مشخصات ظاهری نسخه ها

از «مدارس الاحکام» تنها دو نسخه‌ی کامل موجود می‌باشد که یکی به دست و با خط خود فقیه و در ۸ جلد نگارش یافته و دیگری در یک جلد قطور، که با خطی ریز و زیبا توسط خطاطی به نام جعفر بن ملا علی محمد رشتی در سال ۱۲۵۳ هجری قمری نگارش یافته و ظاهراً از روی نسخه‌ی اصلی به رشته تحریر در آمده است.

لازم به ذکر است، که از جلد هشتم از نسخه‌ی خطی که توسط خود فقیه نوشته شده است، در کتابخانه‌ی وزیری یزد اثری نیست و لذا از محتویات جلد هشتم تنها یک دوره در دست می‌باشد، امید بر آن است که این جلد، با همان خصوصیت گفته شده در مجلی دیگر یافت شود.

#### محتویات کتاب

دسته بندی کتاب مذکور به این شرح است:

۱. کتاب الطهارة
۲. کتاب الصلوة
۳. کتاب الزکوة
۴. کتاب الخمس
۵. کتاب الصوم
۶. کتاب الاعتکاف
۷. کتاب الحج
۸. کتاب التجارة
۹. کتاب الدین

<sup>۱۲</sup>. همان، ص ۹-۱۶.

١٠. كتاب الشفعة
١١. كتاب الرهن
١٢. كتاب المفلس
١٣. كتاب الحجر
١٤. كتاب الضمان
١٥. كتاب الكفالة
١٦. كتاب الصلح
١٧. كتاب الشركة
١٨. كتاب المضاربة
١٩. كتاب المزارعة و المساقاة
٢٠. كتاب الوديعة و العارية
٢١. كتاب الاجارة
٢٢. كتاب الوكالة
٢٣. كتاب السبق و الرماية
٢٤. كتاب الوقوف و الصدقات و الهبات
٢٥. كتاب الوصية
٢٦. كتاب النكاح
٢٧. كتاب الطلاق
٢٨. كتاب الخلع و المباراة
٢٩. كتاب الظهار
٣٠. كتاب الايلاء
٣١. كتاب الكفارات
٣٢. كتاب اللعان
٣٣. كتاب العتق
٣٤. كتاب الاقرار

۳۵. كتاب الجعالة

۳۶. كتاب الايمان و النذر و العهد

۳۷. كتاب الصيد و الذباجة

۳۸. كتاب الاطعمة و الاشربة

۳۹. كتاب الغصب

۴۰. كتاب احياء الموات

۴۱. كتاب اللقطة

۴۲. كتاب المواريت

۴۳. كتاب الجهاد

۴۴. كتاب الامر بالمعروف و النهي عن المنكر

۴۵. كتاب القضاء

۴۶. كتاب الشهادات

۴۷. كتاب الحدود

۴۸. كتاب القصاص

۴۹. كتاب الديات

شيوه‌ی دسته بندی

شيوه تبويب كتاب به اين صورت است كه، مصنف بعد از تقسيم بندي موضوعات فقهی در «كتاب» های مختلف، مانند: «كتاب الزهن»، در هر كتاب، هر قسمت را كه دارای ارتباط موضوعی است، با عنوان، «مدرس» می آورد، مانند: «مدرس في ذكر انواع الخيار و احكامه».

كتاب التجارة

از میان ابواب مختلف كتاب مذکور، دسته بندی و شيوه تنظيم محتويات كتاب تجارت، چنین است: در ابتدای كتاب، به تعريف واژه های مورد استفاده و فضيلت تكسب و تجارت پرداخته است، و در ادامه، به ترتيب «مدارس» زیر آورده و بررسی می شود:

## مدارس الاحكام

## كتاب التجارة

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين

الحمد لله الذي اعزنا بطاعته و لم يجعلنا من اهل معصيته و الصلوة و السلام على سيد بريته و الاصفياء من عترته محمد و آله.

كتاب التجارة: و هي «عقد معاوضة مالية محضة للاكتساب»، و قيل: «هي انتقال عين مملوكة من شخص الى آخر بعوض مقدّر على جهة التراضي للاكتساب» فعلى الاول، يكون بين البيع و التجارة عموم من وجه، لاجتماعهما في بيع الاعيان المقصود بها التكسب، و افتراق البيع في تملك اعيان القنية و التجارة في التكسب بالمنافع، و على الثاني منهما عموم مطلق، فإن البيع اعم من أن يقصد به التكسب او القنية او الاكل و نحوه، و في المسالك كلام محضد: «ان التجارة تستعمل في معنيين، احدهما عقد المعاوضة بقصد الاكتساب و ثانيهما بلا اعتبار قصد الاكتساب و يرد على الاول ان كثيرا من افرادها استطرادية لكونها اعم من قصد الاكتساب و القوت و الادخار و على الثاني ان تحققه يستلزم اشتراك هذه اللفظة و هو خلاف الظاهر»<sup>١٥</sup> قال: «بل المعروف كون التجارة ماخوذا في مفهومها ارادة الاسترباح و التكسب»<sup>١٦</sup> انتهى. ثم الاكتساب اما أن يكون من جهة البائع و المشتري معا فمال التجارة من الطرفين، و استحباب فيه الزكوة، او من جهة احدهما فيكون مال التجارة بالنسبة اليه. و في التكسب فضل كثير، قال الله تعالى: «و ابتغوا من فضل الله»<sup>١٧</sup> و قال رسول الله صلى الله عليه و آله: «العون على تقوى الله النعم»<sup>١٨</sup> و قال صلى الله عليه و آله: «الكاد على عياله كالمجاهد في سبيل الله»<sup>١٩</sup> و قال الكاظم عليه السلام: «اياك و الكسل و الضجر فانهما

<sup>١٥</sup> انظر المسالك ( الشهيد الثاني، زين الدين بن علي، مسالك الأفهام الى تنقيح شرائع الاسلام، ج ٣، ص ١١٦، حاشية المعارف الإسلامية، قم- إيران، الاولى، ١٤١٣ هـ، ق).

<sup>١٦</sup> المصدر السابق.

<sup>١٧</sup> الجمعة / ١٠.

<sup>١٨</sup> الصدوق، محمد بن علي بن بابويه، من لا يحضره الفقيه، ج ٣، ص ١٥٦، الإشارات الإسلامية لجامعة مدرسين الحوزة العلمية، قم- إيران، الثانية، ١٤١٣ هـ، ق. و فيه «نعم العون...».

<sup>١٩</sup> الكليني، أبو جعفر، الكافي (ط - الإسلامية)، ج ٥، ص ٨٨، دار الكتب الإسلامية، طهران- إيران، الرابعة، ١٤٠٧ هـ، ق. و روى فيه عن أبي عبد الله عليه السلام؛ المازندراني، محمد صالح بن أحمد، شرح الكافي، ج ١، ص ٣١٧، المكتبة الإسلامية، طهران- إيران، الاولى، ١٣٨٢ هـ، ق. و روى فيه عن رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم.

۵. متن نسخه‌ی خطی نوشته شده توسط خود فقیه، تا حدی مغشوش است<sup>۱۴</sup> و در برخی موارد هر چند کم، کاملاً غیر قابل خواندن، که این امر به واسطه‌ی مراجعه به نسخه‌ی دوم مرتفع می‌گردید. از آن جا که اصالت نسخه‌ی اول به واسطه‌ی نگارش توسط خود مؤلف بیشتر از نسخه‌ی دوم بود، اصل قرار گرفته است.
۶. در برخی موارد محدود، خواندن و فهمیدن عبارت مصنف از نسخه‌های خطی، سخت و حتی غیر ممکن بود که این امر با مراجعه به کتب فقهی دیگر در همان مبحث و صرف کردن مدت زیادی از وقت در جهت مطالعه‌ی آن منابع، امید است، به طور کامل مرتفع شده باشد.
۷. در برخی موارد، برای فهم بهتر متن و درک مراد مصنف، توضیحاتی در پاورقی آورده شده است.
۸. استخراج مراد از برخی حروف و یا اصطلاحات از متن و کتب دیگر. مثال، بیان مراد مصنف از آوردن لفظ «السیدان» در متن چه کسانی است.
۹. در برخی موارد، مصنف در نقل قول، یا در آوردن روایتی، کلمه‌ای را کم یا زیاد کرده است، که در پاورقی مشخص شده است.
۱۰. در صورت اشتباه در قواعد زبان عربی مثل به کار بردن فعل در حالت تذکیر و تأنیث و نیز غلط املائی، صحیح آن در پاورقی نوشته شده است.
۱۱. در انتهای کار، کتاب‌های مورد استفاده، فهرست شده است.

سید محمد مهدی صابر

تیرماه سال ۱۳۹۲ برابر با

رمضان سال ۱۴۳۴ - یزد

<sup>۱۴</sup>. نمونه دست خط مصنف در پیوست شماره ۱ ضمیمه گردیده است.

اند، در خصوص کتاب مذکور، مصنف ۱۲ سال به نوشتن آن مشغول بوده است و اکنون فقط دو نسخه از آن موجود است.

از دیگر نکات برجسته کتاب مذکور، شخصیت مصنف است. مرحوم میرزا علی رضا یزدی، صاحب مدارس الاحکام، به قضاوت میان مردم مشغول بوده است، و لذا آرای فقهی ایشان خصوصاً در مباحث قضائی و کیفری، از آن جهت که آن فقیه از نزدیک با مردم بر خورد داشته است و ثمرات اجتماعی و عملی آرای فقهی را مشاهده کرده است، مهم به نظر می‌رسد.

### کارهای صورت گرفته

۱. سعی شده است تمامی اقوالی که در متن مبحث تجارت کتاب مدارس الاحکام آورده شده است مستند گردد و در پاورقی آن صفحه ذکر گردد.

۲. سعی شده است، آیات به کار رفته در متن مشخص شود و شماره‌ی آیه و نام سوره در پاورقی ذکر شود، بیان این نکته ضروری است که متن نسخه‌ی خطی، بدون هیچ گونه حرکت یا علامت بوده است.

۳. تمامی روایات و احادیث به کار رفته در متن، مستند گردیده است و در مواردی که روایت به کار رفته در متن با روایتی که در منبع ذکر شده در پاورقی، تفاوتی داشته است، آن تفاوت نیز در پاورقی ذکر گردیده است. حتی اگر میان دو چاپ از یک منبع اختلافی بوده است، آن اختلاف در محل مذکور، آورده شده است مثال، در مورد کتاب «الکافی» میان دو چسبایی که در دست بوده، در برخی موارد محدود اختلافاتی بود که در پاورقی آورده شده است.

۴. همان طور که گفته شد، متن نسخه‌ی خطی بدون هیچ گونه علامت و نشانه‌ی است و لذا برای سهل و آسان نمودن خواندن و استفاده کتاب برای نویسنده، به علامت گذاری متن همت گذاشته شده است. مثل آوردن گیومه برای نقل قول، در مواردی محدود گذاشتن «» (ویرگول) مردد است میان دو حالت، که هر دو حالت در پاورقی آورده شده است و حالت برتر در صورت امکان، مشخص شده است.

المحقق الشيخ علي: محقق کرکی (ثانی)

الشاميين: ابو الصلاح حلبی و قاضی ابن براج

السيدان: سيد مرتضى و سيد ابن زهرة

الفاضل: علامه حلی

الفاضل الخراساني: محقق سبزواری

### ضرورت احیاء

یکی از بحث‌های مهمی که در زمینه‌ی احیای کتاب‌های فقهی از جمله کتاب «مدارس الاحکام» همواره مورد توجه قرار می‌گیرد، ضرورت احیاء است، که آیا هزینه کردن امکانات مادی و معنوی در جهت زنده کردن یک کتاب فقهی مکبوب در دو قرن گذشته که مؤلف آن نیز همین مقدار از فوتش می‌گذرد، ضروری است یا ضروری نیست، و باید این منابع در مصارف دیگری خرج گردد.

یکی از مهم‌ترین امتیازهایی که می‌توان برای احیای چنین کتاب‌هایی بر شمرد، نشان دادن تعدد فقهاء و کتاب‌های فقهی مکتب اهل بیت علیهم السلام به جوامع مختلف علمی است، به این گونه که این نکته‌ی مهم به آنان یادآوری شود که در قرون گذشته هم، همانند زمان معاصر، فقهای متعدد و صاحب نظر و دارای تألیفات متعدد، زندگی می‌کردند به عبارتی، علاوه بر فقهای بزرگ و کتاب‌های معروف فقهی، فقهاء و کتاب‌های فقهی دیگری هم هستند که هنوز معرفی نگردیده‌اند، به طور قطع یکی از راه‌های شناساندن و معرفی این بزرگواران به جوامع علمی، احیای کتاب‌های آنان است.

یکی از نکات برجسته‌ی کتاب مذکور، محل نگارش آن است. این کتاب توسط یکی از اساتید حوزه علمیه یزد در همان شهر به تحریر درآمده است. با این توضیح، دومین امتیاز مهمی که می‌توان برای چنین کتاب‌هایی، به خصوص «مدارس الاحکام» بر شمرد، نشان دادن تعدد کانون‌های مذهبی و علمی است، به عبارتی دیگر، یادآوری این حقیقت که علاوه بر حوزه علمیه نجف، حوزه‌های علمیه پر شور و با شکوهی در سایر شهرها نیز بر پا بوده است و مباحث علمی منحصر به یک شهر و یک حوزه نبوده است.

از دیگر مواردی که می‌توان نام برد، این است که احیای این گونه کتاب‌ها، وسیله‌ی است برای قدر نهادن به زحمات فقهای گرانقدر که عمر شریف خویش را در راه اعتلای فقه و علوم اسلامی سپری کرده-

در نگارش و املاء کلمات دارای همزه توسط صاحب مدارس، این نکته ضروری است. که وی در اکثر موارد، حرف «أ» را به صورت «ئ» نوشته است مگر در مواردی اندک، به طور مثال کلمه‌ی «سألت» و «مسأله» به صورت «سنلت» و «مسئله» نگارش یافته است.

### علائم اختصاری

در این کتاب تعدادی از حروف الفبا برای نشان دادن مفهومی خاص مورد استفاده قرار گرفته است، که دانستن آنها برای استفاده از مطالب کتاب و درک بهتر و کامل مفهوم عبارات، ضروری است. عبارتند از:

ط: المبسوط فی فقه الامامية

یه: من لا يحضره الفقيه

یب: تهذيب الاحكام

لف: مختلف الشيعة

عد: قواعد الاحكام

کره: تذكرة الفقهاء

ح: حينئذ

کک: كذلك

تعه: تعالى

فته: فانهي

یضا: ايضا

مط: مطلقا

الظ: الظاهر

### القاب و مفاهيم آنها

مؤلف برای برخی از صاحبان کتاب هایی که از آنها مطلبی را نقل نموده است، القابی را به کار می‌برد. عبارتند از:

السيد المدقق: صاحب رياض المسائل

۱. مدرس فی البيع و آدابه
۲. مدرس فی المتعاقدين
۳. مدرس فی ذکر بعض شرائط البيع و احكامه
۴. مدرس فی ذکر انواع الخيار و احكامه
۵. مدرس فی انواع البيع
۶. مدرس فيما يدخل فی المبيع
۷. مدرس فی التسليم و القبض
۸. مدرس فی الربوا
۹. مدرس فی الصرف
۱۰. مدرس فی بيع الثمار
۱۱. مدرس فی بيع الحيوان
۱۲. مدرس فی السلف
۱۳. مدرس فی احكام السلف
۱۴. مدرس فی الإقالة

#### شیوه نگارش و ارجاعات کتاب

صاحب مدارس، در نگارش این کتاب از روایات و احادیث زیادی استفاده کرده است و در تمامی و یا دست کم، در اکثر فروع فقہی، اقوال موافق و مخالف سایر فقہاء را مورد استناد قرار داده است. از معروف ترین کتب فقہی مورد استناد توسط مصنف، می توان، ریاض المسائل، مسالک الافهام، جامع المقاصد، الروضة البهیة و کفایة الاحکام را نام برد و در میان کتب روایی، با توجه به متن روایات و احادیث، به کتاب «الوافی»، از فیض کاشانی، اهتمام خاصی داشته است.

از آن جا که، در این مجموعه، ارجاعات زیادی در اقوال فقہی فقہاء، در فروع مختلف، انجام گرفته است، می توان این کتاب را نوعی «دائرة المعارف فقه امامیه» در نظر گرفت، که از نظر تاریخی و زمانی مقدم بر «جواهر الکلام» است.